

Pratik Ateizmi Besleyen Dinsel Tutumlar

The Religious Attitudes That Motive for Practical Atheism

Yaşar ÜNAL^a

^aÇankırı Karatekin Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi,
Kelam ve İtikadi İslam Mezhepleri ABD,
Çankırı, TÜRKİYE

Received: 12.10.2020
Accepted: 11.12.2020
Available online: 31.12.2020

Correspondence:
Yaşar ÜNAL
Çankırı Karatekin Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi,
Kelam ve İtikadi İslam Mezhepleri ABD,
Çankırı, TÜRKİYE
yasarunal69@hotmail.com

ÖZ Ateizm, biri teorik, diğeri de pratik olmak üzere iki boyutta ele alınan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ateistlerin kendilerini savunmak adına öne sürdükleri argümanlar değerlendirildiğinde baskın olan boyutun pratik ateizm olduğu görülmektedir. Pratik ateizm bir dine mensup olanların dini inanış ve yaşayışlarındaki çelişki ve tutarsızlıklara dayanır. Dini inanış, algı ve yaşantıdaki bu tutarsızlıklar, bazı insanları dine karşı mesafeli durmaya, hatta sırt çevirmeye sevk etmektedir. Bu durumda sorunun kaynağında Tanrı'nın bizzat kendisi değil, O'na inanan insanların din algıları ve buna bağlı olarak gerçekleştirdikleri olumsuz eylemlere karşı ortaya konulan tepkisel bir yaklaşım yer almaktadır. Mutlak doğru olanı yalnızca kendi görüşünün temsil ettiği iddiasına bağlı olarak ortaya çıkan tarikat ve mezhep gibi yapıların ürettiği taassup, bu yaklaşımın ortaya çıkış sebeplerinden birisidir. Akıl düşmanlığı ile birlikte seyreden ve yeni olan her şeye kendisini kapatarak bid'at damgası vuran çeşitli Selefi yaklaşımlar, yine buna bağlı olarak ortaya çıkan türlü tutarsızlıklar olası sebepler arasında sayılabilir. Din-siyaset ilişkilerinde görülen birtakım yanlışlıklar, kutsal olanın ne olduğuna dönük bazı inanışlar da pratik ateizme götüren sebeplere eklenebilir. Batı dünyası da aynı sorunu Ruhbanlık anlayışı üzerinden tecrübe etmiştir. Nitekim kilisenin tekeli baskısı, Hristiyanlıktan uzaklaşmaya ve özellikle pratik ateizme götüren süreçlere ciddi katkı sağlamıştır. Bu makalede ağırlıklı olarak Müslümanların yaşadığı coğrafyalarda insanların pratik ateizme yönelmesine zemin oluşturan faktörlerin ele alınması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Pratik Ateizm; taassup; tutarsızlık; akıl düşmanlığı; din-siyaset ilişkisi

ABSTRACT Atheism is regarded as a phenomenon that is mostly sophisticated in its two aspects, one theoretical and the other practical form. When the arguments that were put forward by atheists to defend themselves are examined, it is understood that the dominant aspect refers to the practical atheism. Practical atheism is based on contradictions and inconsistencies of those who belong to any religious belief or their religious practices. These inconsistencies in religious beliefs, perceptions, and experiences lead some people to backslide from religion and even turn their backs on religion. In this manner, the core of the problem is not God himself, but is the religious perceptions of those who believe in Him and their stances that emerged as a kind of counter-reaction to actions they practiced in this manner. It is known that the basic reason for the emergence of such an approach is the concept of the bigotry i.e taassub which was formed by any sect or brethren, thinking strictly that their ideas or claims formed absolute truth. Other reasons causing this aspect can be described as various Salafist approaches, going along with ideas that contradict with the reason and adopting bid'ah by rejecting everything new, and various inconsistencies that arise related to this. In addition to some fallacies, existing in the relations between religion and politics, some beliefs, sophisticating what is the sacred one, can be regarded as other reasons that motivated the concept of practical atheism. Also, the Western world has faced with the same problem through clerical minds. It is assumed that the monopolistic pressure of the church made a serious drive to the processes moving away from Christianity and turning especially to practical atheism. This article intends the core patterns which caused people to have tendencies toward practical atheism in the environment in which especially Muslims lived.

Keywords: Practical Atheism; taassub; inconsistency; enmity of mind; religion-politics relation

EXTENDED ABSTRACT

Atheism can be studied in two different versions: practical atheism and theoretical atheism. When detailed and comprehensive research on literature regarding atheism is done, it may be so easy to comprehend the fact that practical atheism is more active than the other. Practical atheism is based on some inconsistencies or breakings not only in lives but also in the belief of people who believe in theism in fact. In other words, it is not true to say that the first step or stage to abandon faith or God, derived from philosophical patterns. In practically, maintaining a life that is far away from the religious rhetorics and activities is better easier than to make assumptions related to the same experience. Thus believers do not need to give religious references regarding all concerns related to Daily life and universal issues. It can be seen that practical atheism creates hesitation among the believers even it sometimes drives people to give up their beliefs as an outcome of the inconsistencies felt in religious beliefs, recognition, and practices.

As a result of these concerns, people may leave not only from their religion but also from God. Undoubtedly this fact shows why people at first, become theists and move into agnosticism. The main reason for this situation is due to the fact that the approaches of some cults or brethren that regard that sole truth must be what they think as they share a sense of absolute truth built upon the monopolism of the truth. Some Salafi i.e radical approaches that always resist innovation and developments as they have seen all new improvements as Bida'h, may be said to have been as other factors of this. Moreover, the all-crucial actions, done under the name of the religion that aims to get the power in the rivalry between religion and politics, may irritate the people, having a tendency to atheism, and may motive people to practical atheism. The core of this problem derives from inefficiency to describe the difference between what is religion itself and what is the religious approach. However, it is known that religion put forwards some general rules to maintain life perfectly so that people live in a peaceful and restful society. Therefore the rules given by religion represent stability and pure ethical character while all the things produced by man are not said to have been stable as much as religion enabled. As all the approaches relate to religious belief have been formed under the influence of its period, geography and its philosophical environment thus things which are regarded as the production of this phenomena, are changeable and so they are must be open to analyze and to criticize. It is understood that whereas religion which is consistent with reason, has a universal character, the religious approach is a subjective issue as it mostly deals with the potential of reason, interests of reason, and workstyle of reason. Even the Western world is seen to have faced this problem.

The positivism which appeared just after the Enlightenment period and thought that reason is the matter of all things, increased the familiarity of practical atheism. Especially it is assumed that practical atheism got its social dynamics during the period of modern philosophy. Thus, it can not be neglected to the fact that there is an undeniable relation between atheism and modernity. Furthermore, this relation not only took the concept of atheism from its restricted definition arguing atheism is a philosophical idea that ignores the existence of God but also brought it a new definition that atheism should be understood as a universal topic and it turned a kind of life-style. Clerical approaches are the basic reason for all these changes in the concept of atheism and practical atheism as the cruciality and the pressure of the church on the religion and science caused people firstly get back from their religion and then, from their God, as it happened in Islamic worlds.

Yunancada olumsuzluk bildiren “a” ön ekiyle, Tanrı anlamına gelen “Theos”un birleşiminden oluşan ve “teist olmamak” anlamında Tanrı inancı karşısında olumsuz bir tepkiselliği içeren¹ *atheos*, tanımı zor bir felsefi kavramdır. Tarihî süreç takip edildiğinde kökeninin Antik Yunan’a kadar uzandığı görülen ateizmin, öncelikle felsefi bir hareket olarak ortaya çıktığı anlaşılmakta-

¹ Ateizmi özü itibarıyla tepkisel bir hareket şeklinde değerlendirenler için bkz. Paul Cliteur, “The Definition of Atheism”, *Journal of Religion and Society*, 2009, Volume: 11, s. 5; Elisabeth Hurth, *Between Faith and Unbelief: American Transcendentalists and the Challenge of Atheism*, Leiden&Boston, 2007, s. 1. Topaloğlu’na göre de ateizm bir yönüyle teizme karşı bir tepki olarak çıkmıştır. Zira teizmi Tanrı’nın varlığına inanmak olarak anlarsak, bu durumda ateizmi de Tanrı inancına sahip olmamak (Tanrısızlık) biçiminde ifade etmemiz söz konusu olacaktır. (Bkz. Aydın Topaloğlu, *Teizm ya da Ateizm: Tanrıtanımazlığın Felsefi Boyutları*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2001, s. 13-15.) Son tahlile göre ateizm kavramının tanımlanabilmesi, teizmin anlaşılmasına bağlı olmaktadır. Kavramın muğlaklığının tam da burada ortaya çıktığını ifade eden Kenan Sevinç haklı olarak “Bu durumda eğer ateizm teizmin değillesmesi ise yani müşahhas bir Tanrı fikrinin reddi ise o zaman teist Tanrı fikrine sahip olmayan tüm inançlar ateistik inançlardır. Yani panteizm, politeizm, panateizm gibi farklı Tanrı anlayışları ateistik birer Tanrı anlayışı olacaktır.” demektedir. (Bkz. Kenan Sevinç, Ateizmin Boyutları ve Tipleri”, *İslâmî İlimler Dergisi*, 2017, c. 12, sy.3, s. 106.) William Lane Craig ise “Ateizmin sözde varsayımı, kabaca, Tanrı’yi işaret eden kanıtların yokluğundan dolayı, Tanrı’nın var olmadığının öngörülmesi gerektiği iddiasıdır. Böyle anlaşıldığında, öne sürülen bu türden bir varsayım, ateizmi agnostik düşünceyle birleştirmektedir. Ancak, ateizmin bu varsayımını savunanların “ateist” sözcüğünü nasıl kullandıklarına daha yakından bakıldığında, terimi bazen sadece Tanrı inancının yokluğuna işaret edecek şekilde yeniden tanımladıkları görülmektedir. Böyle bir tanımlama, ateist varsayımın iddiasını önemsizleştirmektedir. Çünkü bu tanıma göre ateizm bir bakış açısı olmaktan çıkarken, küçük çocuklar bile ateist sayılabilirler. Tanrı’nın var olmadığı bilgisi için kanıt gerekmektedir.” (William Lane Craig, “Ateizm’in Teistik (Tek-Tanrı) Yaklaşımı Eleştirisi”, (çev. Yaşar Ünal), *Kelam Araştırmaları Dergisi*, c.11, sy.1, 2013, s. 558. Söz konusu makale “Theistic Critiques of Atheism” isimli makaleden çevrilmiştir. *The Cambridge Companion to ATHEISM*, (Edited by Michael Martin), Cambridge University Press, 2007, ss.69-85 içerisinde.) şeklindeki sözleriyle tepkisellik üzerinden temellendirilen ateizmi eleştirmekte ve ateizmin ikna edici bir savının olmadığını ifade etmektedir. Nitekim “Metafizik öğelerin var olmadığını savunmak için metafizik öğelerin var olması gerekir.” şeklindeki bir hükmün geçerliliği yoktur. “Delilin butlanıyla medlulün butlanı lazım gelmez” şeklindeki mütakadimün dönemi kelamının meşhur prensibi gereğince, Tanrı’nın varlığına dair delillerin tenkit edilmesiyle ateizmin temellendirilmiş olamamaktadır. Hatta negatif ateizm, doğrudan Tanrı’nın yokluğunun ispatıyla değil de, dolaylı olarak Tanrı’nın varlığına dair delilleri tenkit ederek beslediği için, kendi başına varlığı olmayan bir olgudur. (Bkz. Adnan Aslan, “Analitik Pozitif Ateizmin Bir Eleştirisi: Michael Martin”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, 2002, sy.7, s.75.) Şu halde ateizm, anti-teizm başka bir ifadeyle teizm karşıtı/lığı demek değildir. Dolayısıyla salt bir “tepkisellik” şeklinde anlaşılması isabetli olmayacaktır. Öyle anlaşılıyor ki ateizm, dinler konusundaki genel yaklaşımı olumlu olmamakla birlikte dinleri doğrudan hedef almamakta, sadece Tanrı veya Tanrıların ve metafizik öğelerin var olmadığını ileri sürmektedir.

dır.² Atomculuk üzerinden organize edilen ilk dönem ateizminin,³ dinin etkisini yoğun olarak hissettirmesi sebebiyle gerek İlkçağ gerekse Ortaçağ düşünce hayatında çok popüler olmadığı görülmektedir. Ancak Aydınlanma sürecinin sonucunda ortaya çıkan, akıl ve bilimi her şeyin ölçüsü sayan⁴ ve metafiziğe adeta savaş açan pozitivist felsefe ile birlikte güçlenerek gündem oluşturmaya başladığı, modern felsefe döneminde ise birçok önemli temsilcisi aracılığıyla toplumsal zeminde yer edindiği izlenmektedir.⁵ Şu halde kozmosun ve ondaki düzenin birtakım doğal güçlerin etkisiyle tesadüfen meydana geldiğini ve biyolojik yaşamın bir yaratıcı yerine evrim sürecinin ürünü olduğunu kabul eden ateizmin temelinde, ontolojik materyalizm yer almaktadır.⁶

Ateizm ve modernite arasında inkar edilemez bir bağlantı olduğu,⁷ bu ilişkinin neticesinde ateizmin yalnızca Tanrı'nın varlığını inkar eden bir felsefi yaklaşım olmaktan çıkarak bir ideoloji, dünya görüşü ve yaşam tarzı haline geldiği görülmektedir.⁸ Ateizmin bu aşamaya ulaşmasında Hristiyan teolojisindeki teslis, aslı günah, dünya-ahiret arasındaki dengenin sağlıklı bir şekilde kurulamaması gibi bazı unsurların etkisi olmuştur. Bununla birlikte kilisenin müspet ilimler ve düşünce özgürlüğü üzerindeki baskıları⁹ ile Katolik kilise babalarının Rönesans ve Reform hareketlerinin ardından yükselişe geçen Protestan eğitime karşı, dini-siyasî otoritelerini kaybetmemek için kendilerine muhalif olan insanlara ağır cezalar vermeleri de bu noktaya gelinmesine büyük katkı sağlamıştır.¹⁰ Bu süreç kaçınılmaz bir şekilde kilisenin mutlak otoritesinin sarsılması ve birtakım insanların dini inanç ve pratiklere ilişkin mesafeli durması sonucunu doğurmuştur. Materyalizm, varoluşçuluk, hedonizm, egzistansiyalizm gibi metafizik hiçbir unsur kabul etmeyen evreni ve yaşamı yalnızca insanın akli, gücü, özgürlüğü, arzu ve istekleri¹¹ üzerin-

² MÖ 5. yüzyılda yaşamış olan Diagoras, bilinen ilk ateist olduğu kabul edilir. Bkz. Rıza Tevfik, "Ateizm, Zındık, Zendaka, Mülhid, İlhad", (yayına haz. Fuat Aydın - Mehmet Özşenel, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003, sy.8, s. 187; Friedrich Albert Lange, *Materyalizmin Tarihi ve Günümüzdeki Anlamının Eleştirisi*, (çev. Ahmet Arslan), Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1998, s. 30; Albert Bayet, *Dine Karşı Düşünce Tarihi*, (çev. Cemal Süreya), Broy Yayınları, İstanbul 2004, s. 14-15. Ayrıca bkz. İbrahim Coşkun, "Ateizm Çeşitleri ve Mutlak Ateizmin İmkânsızlığı", *İslam Düşüncesinde Ateizm Eleştirisi*, Elis Yayınları, Ankara, 2019, s. 13.

³ Atomlardan başka hiçbir şeyin olmadığını, dolayısıyla Tanrıların da atomlardan meydana geldiğini iddia eden Empedokles, Demokritos ve Leukippos, bu düşünürlerle örnek verilebilir. Bkz. William Keith Chambers Guthrie, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, (çev. Ahmet Cevizci), Gündoğan Yayınları, Ankara, 1999, s. 56-62.

⁴ Bkz. Bünyamin Duran, *Bilim ve Yeni Bilim*, Nesil Basım Yayın, İstanbul, 1996, ss. 23-24.

⁵ Bkz. Jan Nicolaas Bremmer, "Atheism in Antiquity", (ed. Michael Martin), *The Cambridge Companion to Atheism*, New York, 2007, s. 11; Dorothea Weltecke, "The Medieval Period", (eds. Stephen Bullivant ve Michael Ruse), *The Oxford Handbook of Atheism*, Oxford, 2013, s. 176; İbrahim Coşkun, "Ateizm Çeşitleri ve Mutlak Ateizmin İmkânsızlığı", s. 13; Hamdi Gündoğar, "Ateizme Götüren Psikolojik Sebepler", *İslam Düşüncesinde Ateizm Eleştirisi*, Elis Yayınları, Ankara, 2019, s. 53.

⁶ Süleyman Hayri Bolay, *Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, 5. baskı, Ankara, 1990, s. 26; Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yay. 4. Baskı, İstanbul, 2000, s. 89-90; Kenan Sevinç, "Ateizmin Boyutları ve Tipleri", s. 107.

⁷ Gavin Hyman, "Atheism in Modern History", (ed. Michael Martin), *The Cambridge Companion to Atheism*, New York, 2007, s. 28. Dahası, Aydınlanma dininin "deizm" olduğu kabul edilmiştir. Zira Aydınlanmanın amacı "Hristiyanlığı sanık sandalyesine koymak", hatta "yaşamın dinsel yorumunu" sona erdirmektir. Bkz. Mümin Köktaş, "Aydınlanma, Hristiyanlık ve Deizm", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.17, sy. 1, 2017, s. 144; Yusuf Sinan Zavalı-Ensar Şahin, "Ateist ve Deistlerin Din Algısı: Üniversite Öğrencileri Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir Araştırma", *Journal of History Culture and Art Research*, 2018, c.7, sy. 2, s. 571.

⁸ Bkz. Gavin Hyman, *Ateizmin Kısa Tarihi*, (çev. Dilek Şendil), Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 13-17. Buna göre Batı dünyasında Rönesans ve Reform hareketleriyle kilisenin doğmalarına karşı ciddi bir tepki olarak başlayan tepkisel hareketler, zamanla rasyonalist ve ampirist yaklaşımlarla beslenerek "mekanik evren" tasavvurunun ve keskin bir "doğacılığın" neden olduğu materyalizmin güç kazanmasına sebep olmuştur. Bunun sonucunda ise agnostizm ile başlayan, sonraki süreçlerde ise ya bütün dinlere veya Tanrı inançlarına karşı meydan okumaya dönüşen deizm ve ateizm güçlenmiştir. Akıl ve bilim dışında temel referans kabul etmeyen bu yaklaşımlardan ateizmi savunan birçok düşünür, bilimsel ve doğacı yaklaşımın "Tanrı" fikrini dışladığını ileri sürerek, Tanrı'nın varlığını tamamen yok sayan bir paradigma geliştirmişlerdir. (Bkz. Fatma Aygün, "Ateizme Yol Açan Faktörlerden Biri Olarak Fanatizm ve Dışlayıcılık", *İslam Düşüncesinde Ateizm Eleştirisi*, Elis Yayınları, Ankara, 2019, s. 73.)

⁹ Bunun sebebi, bilimsel gelişmelerin, kilisenin dayattığı Hristiyan inancındaki birçok şeyin yanlış olduğunu ortaya koymasındır. Akıl ve bilim düşmanlığı noktasında aynı durum kendisini İslam'ın tek temsilcisi olarak gören yapılarla da mevcut olduğu görülmektedir.

¹⁰ İbrahim Coşkun, "Ateizm Çeşitleri ve Mutlak Ateizmin İmkânsızlığı", s. 23; Bertrand Russel, *Din ve Bilim*, (çev. Hilmi Yavuz), Cem Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 92.

¹¹ "Dünyaya bir daha gelmeyeceği" gibi bir düşüncenin etkisiyle istek ve arzularının cazibesine yenik düşerek din olgusunu ilgi alanlarının dışında taşıyan insanlarda zamanla Allah inancının da problemleri bir hale geldiği görülmektedir. Bu tarz bir kafa yapısına sahip olan insanlar için dini-ahlaki bir bakış açısıyla hayatın zevklerine sınırlamalar getirilmesi, kabul edilebilirliği olmayan bilakis reddedilmesi gereken bir durum olmaktadır. Dahası, yetkileri olmadığı halde bazı kişi ve kurumların din adına keyfi bir şekilde helal-haram koyma teşebbüslerinde bulunmaları, (Bkz. Nahl, 16/116-117.) ateizmin yayılmasını artıran bir unsur olmaktadır. (Bkz. Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2010, s. 209; Namık Kemal Okumuş, "Gençliğin Ateizme İmtihani ya da Bizi Bu Sorular Mahvetti Serzenişi", *İslam Düşüncesinde Ateizm Eleştirisi*, Elis Yayınları, Ankara, 2019, s. 133.) Nitekim ateistler üzerinde

den anlamlandırmayı amaç edinen düşünce akımları, bu noktada büyük bir engel olarak telakki ettikleri Tanrı'yı pasifize etme yolunu seçmişlerdir. Öyle anlaşılıyor ki, olanı biteni sadece din-bilim çatışması gibi bir zeminde değil aynı zamanda din-siyaset ilişkilerini de işin içine katarak değerlendirmek, daha doğru ve tutarlı sonuçlara ulaşabilmek açısından elzemdir.

Bir önceki tahlilde anılan düşünce akımlarının da desteğini alan ateistler, ilk kez 19. yüzyılda devletler tarafından tanınmış ve bu dönemde agnostisizm gibi inançsızlığa götüren ara kavramlar geliştirilmiştir.¹² 20. yüzyıl ise ateizmin nüfus olarak kayda değer bir noktaya geldiği, yasallaştığı ve böylece sosyal bir olgu olarak kabul edildiği esas zaman dilimidir. Bu gelişmelerin büyük bir kısmı 1960'dan sonra Batı'da gerçekleşmiştir. Günümüzde ülkemiz de dâhil olmak üzere pek çok ülkede dine karşı en etkili şekilde konumlanan ve en çok taraftar toplayan ateist akımın ise "yeni-ateizm" olduğunu söylenebilir.¹³

İslamî literatür içerisinde inkar anlamını da içerecek şekilde tevhitten sapmak tarzındaki eğilimlerin "kafir" ana başlığı altında münafık, müşrik, ehl-i kitap, dehrî, ehl-i dalâlet, zındık, mürted, mühlid vb. pek çok ifadeyle karşılandığı görülmektedir. Ancak tek tek incelendiğinde bu kavramların hiçbirisi ateist kavramını tam olarak karşılamamaktadır.¹⁴ Günümüz Türkçesine "Tanrı tanımamak"¹⁵ şeklinde çevrilen ateizmin, bu çevirisi de kavramı tam olarak ifade etmekten uzaktır. Nitekim tanımak ve inanmak kavramları birbirinden oldukça farklıdır ve ateizmde bir tanıma-tanıma faaliyetinden daha ziyade inanca-inanmama, başka bir ifadeyle "zihinde Tanrı fikrine sahip olup-olmama" şeklinde bir durum söz konusudur. Ayrıca tanımama ifadesi, "var olan bir Tanrı'nın reddi" gibi bir anlam taşıdığından ateistler tarafından da kabul görmemektedir. Bundan ötürü ateizm kavramı başka bir dildeki karşılığıyla değil, değiştirilmeden olduğu gibi kullanılmalıdır. İslam dini literatüründe ateizm kavramına belki en yakın olan ifade, *ilhâd* kelimesidir. Ama o da kavrama tam olarak karşılık gelmemektedir.¹⁶ Zira ilhad, kelimesinin temel anlamı doğru yoldan ayrılmak, başka bir ifadeyle gerçekten sapmaktır.¹⁷ Bu anlamıyla kavram, ateizm de dahil, inanç noktasında müstakim olmamanın, başka bir ifadeyle tevhit'ten ayrılmanın her türlüünü içermektedir.

Mahiyeti itibariyle ateizm, genel olarak *teorik ve pratik* olmak üzere iki başlık altında ele alınmaktadır.¹⁸ Teorik ateizm Tanrı'nın varlığını felsefi argümanlar ileri sürerek entelektüel bir zeminde kabul etmeme¹⁹ şeklinde açıklanabilirken, pratik ateizm dini yaşantıya/pratiğe dair olgulardan hareketle Tan-

yapılan çalışmalardan hareketle bu kişilerin bir karşılık beklemeden hayattan zevk alacak şekilde diledikleri gibi yaşamak istedikleri anlaşılmalıdır. Ayrıca varlıkları ve yaptıklarıyla diğer insanları da mutlu ettiklerini ifade eden söz konusu bireyler, hayatlarına doğanın sunduğu veriler ölçüsünde anlam yüklediklerini, her şeye kadir olanın ise Allah değil, insan olduğunu ifade etmişlerdir. Bkz. Efsun Ergezen, *Günümüz Ateistlerinde Hayatı Anlamlandırma*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Ün. SBE., Ankara, 2004, s. 141; Hamdi Gündoğar, "Ateizme Götüren Psikolojik Sebepler", s. 62.

¹² Bkz. Aydın Topaloğlu, "Tanrı Kavramının Kavramsal Eleştirisi", *İslam Düşüncesinde Ateizm Eleştirisi*, Elis Yayınları, Ankara, 2019, s. 49.

¹³ Alper Bilgili, "Yeni-Ateizm ve Eleştirisi", *Diyanet Aylık Dergi*, 2017, sy. 320, s. 24-25; Fatma Aygün, "Ateizme Yol Açan Faktörlerden Biri Olarak Fanatizm ve Dışlayıcılık", s. 75.) 2017 yılında din karşıtı akımların ülkemizde özellikle büyükşehirlerde yükselişte olduğunu ortaya koyan bir çalışma için bkz. <http://www.makdanismanlik.org/turkiyede-toplumun-dine-ve-dini-degerlere-bakisi/09.07.2017>.

¹⁴ En genel tanıma göre ateist, Tanrı'nın olmadığına inanan veya "Tanrı vardır." önermesini yanlış kabul eden kimsedir. Tanrı kâinatın yaratıcısı ve hâkimi, mutlak ilim, irade, adalet sahibi bir "Yüce Zat" olarak ifade edilirse ateisti de bu Tanrı'nın varlığını reddeden kimse olarak tarif edebiliriz. (Bkz. Paul Edwards, "Atheism", *The Encyclopedia of Philosophy*, (ed. Paul Edwards), Volume: 1, New York 1967, s. 175-176; Adnan Aslan, "Analitik Pozitif Ateizmin Bir Eleştirisi: Michael Martin", s. 77.) Ayrıca ateizm kavramının sınırlarının geniş tutulduğu ve bunun sonucu olarak agnostizm, deizm, panteizm, septsizizm ve pesimizim gibi kavramların da ateizm ile eşdeğer akımlar şeklinde değerlendirildiği görülmektedir. İslamî literatürde ateizme karşılık gelen kelimeler için yukarıda yapılan değerlendirme, bu kavramlar için de yapılabilir. Zira bunların bir kısmının ateizmle ilgisi yoktur. Bazılarının ise kendilerine yüklenen anlam üzerinden ateizmle ilgisi olduğu söylenebilir. Bkz. İbrahim Coşkun, "Ateizm Çeşitleri ve Mutlak Ateizmin İmkânsızlığı", s. 15.

¹⁵ Bkz. Necip Taylan, *Düşünce Tarihinde Tanrı Sorunu*, Şehir Yay., İstanbul, 2000, s. 156.

¹⁶ Mehmet S. Aydın, *Din Felsefesi*, Selçuk Yayınları, 5. baskı, Ankara, 1996, s. 201-202; Kenan Sevinç, "Ateizmin Boyutları ve Tipleri", s. 109-110.

¹⁷ Mustafa Sinanoğlu, "İlhâd", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2000, c. 22, s. 90; Veli Ulutürk, "Kur'an-ı Kerim'e Göre İnkâr ve İnkâr Amilleri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1986, sy.7, s. 286.

¹⁸ Stephen Bullivant, "Defining Atheism", (eds. Stephen Bullivant - Michael Ruse), *The Oxford Handbook of Atheism*, Oxford, 2013, s. 12; Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 89-90; Adnan Aslan, "Analitik Pozitif Ateizmin Bir Eleştirisi: Michael Martin", s. 75.

¹⁹ Filibeli Ahmed Hilmi felsefi ateizmi şu şekilde tanımlamaktadır: "Taktise layık olan Yüce Varlığı, kasıtlı olarak inkara çalışmak, bu inkarı ilmi delillerle inkara kalkışmak ve mutlak varlık yerine, O'nun özelliklerini taşımadığı ilmen ve vicdanen belli olan bir şeyi koymaya çalışmaktır." Şehbenderzade Filibeli

rının varlığını inkar etmektir.²⁰ Dolayısıyla pratik ateizmde inançsızlığa götüren gerekçeler, bireyler tarafından oluşturulan din anlayışları ve değer yargıları ile ilgili olmaktadır.²¹ Ateizmi pratikte yaşama eğiliminde olan insanların kendilerini açıkça ateist diye tanımlamaları, teorik olarak ateist olmaları da gerekmemektedir.²² Ayrıca bir ateist gibi düşünmekle bir ateist gibi davranmak birbirinden farklı şeylerdir. Tanrı'nın varlığına inanmayanların bir kısmı ateist gibi düşünüp ateist gibi davranırsa da²³ sayıca çok daha fazla birey, ateist gibi düşündüğü halde ateist gibi davranmamakta²⁴ veya ateist gibi davrandığı halde ateist gibi düşünmemektedir.²⁵ Birbirinden farklı ateist tipolojilerinin ortaya çıkmasının ve ateizmi tanımlamanın zorluğunun nedenlerini burada aramak gerekir.²⁶ Bizim ilgi alanımıza giren pratik ateizm, kanaatimize başta inanç konuları olmak üzere dinin kabulü ve gelişmesini engelleme bağlamında teorik ateizmden çok daha yaygındır.²⁷ Zira pratik yaşam itibarıyla dinî söylem ve uygulamalardan uzak bir hayat sürülmesi; teorik anlamda bir konuya ilişkin sistematik bir üretimde bulunmaya kıyasla daha kolaydır. Buna göre pratik ateizmde, günlük yaşam ve fiziksel evrenle ilgili her türlü anlamlandırmada ilahi referanslara başvurma ihtiyacı duyulmaz.²⁸ Şu halde pratik ateizmde Allah'ın felsefi zeminde inkarı ikinci planda kalmaktadır.²⁹ Buradan hareketle pratik ateizm ve deizm arasında fark olmadığı gibi bir iddia ileri sürülebilir.³⁰ Ancak deizmde Allah inancı, kelam terimleriyle anlatırsak tasdik ve ikrar şeklinde

Ahmet Hilmi, *Allah'ı İnkâr Mümkün mü?*, (sad. Necip Taylan- Eyüp Onart), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1982, s. 32. Başka bir tanıma göre felsefi ateizm, dinle bir şekilde uğraşandan daha da öte, yaşama farklı bir bakış açısı, varlığı kendince, olduğu ya da görüldüğü biçimde açıklama teşebbüsüdür. Zira ateiste göre ne varsa olduğu gibi karşımızda durmakta ve bizi bütün çıplaklığıyla kucaklamaktadır. İşte inanan insanla ateist arasındaki en büyük yaklaşım farkı bu noktadır. Buna göre, inanan insan varlığı açıklamak için dışarıdan daha üst bir gerçekliğe giderken, ateist doğanın sınırlarında kalarak varlığı içeriden duyulara dayalı bir yaklaşımla açıklamaya çalışmaktadır. İşin ilginç tarafı ise iki insan tipinin de aynı şeye bakmasına rağmen gördükleri şeyin ve ulaştıkları sonuçların birbirinden tamamen farklı olmasıdır. Ateist için evrendeki düzenin karşılığı "doğa yasası" şeklinde olurken, inanan insan bunu "sünnetullah", "adetullah" ya da "sıbğatullah" şeklinde ifade etmektedir. (Bkz. Aydın Topaloğlu, "Tanrı Kavramının Kavramsal Eleştirisi", s. 39-42.)

²⁰ İbrahim Coşkun, "Ateizm Çeşitleri ve Mutlak Ateizmin İmkânsızlığı", s. 19.

²¹ Bkz. Richardson, Alan-Bowden, John, *The Westminster Dictionary of Christian Theology*, Knox Press 1983, s.50; John Henry Blunt, *Dictionary of Doctrinal and Historical Theology*, Rivingtons, Oxford 1872, s. 56; Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 89-90.

²² Aydın Topaloğlu, *Teizm ya da Ateizm: Tanrıtanımazlığın Felsefi Boyutları*, s. 1.

²³ Allah'ın varlığının delilleri akli olduğu için, dünyada felsefi/akli gerekçelerle ateist olanların sayısı oldukça azdır.

²⁴ Bunun en temel sebebi "mahalle baskısı" olsa gerektir.

²⁵ Bkz. Kenan Sevinç, "Ateizmin Boyutları ve Tipleri", s. 119; İbrahim Coşkun, "Ateizm Çeşitleri ve Mutlak Ateizmin İmkânsızlığı", s. 14. Bu şekilde davranmanın evrendeki mükemmel işleyişin kaynağını açıklamak konusundaki çaresizlik ve "Ya Allah varsa" şeklinde ihtimal içeren bir düşünceyle ölüm sonrasında durumu kurtarma endişesi gibi bazı sebepleri olduğu söylenebilir.

²⁶ Burada şunu da eklememiz gerekir. Teistik dinlerde ilahi bir kitap olmasına rağmen her inananın kendine özel bireysel bir imanı olmaktadır. Ateistleri bu şekilde bağlayan bir kitap olmadığının göre aralarında Allah'ı inkar dışında standart ya da ortak bir unsur bulunmamaktadır. Buna bir de ateizme dışarıdan bakanların yüklemelerinin eklenmesi "ateist" tanımının yapılmasını iyice güçleştirmektedir. Nitekim benzer bir durumun meydana getirdiği güçlük, kelam ekollerinin tanımlarında da yaşanmıştır. Örneğin haricilerin hasımları tarafından "Hz. Ali'ye karşı gelenler ve cemaatten uzaklaşanlar" olarak anılmalarına karşılık, kendilerinin "havâric" ismine yükledikleri anlam, "kafirlerin arasından çıkarak Allah'a ve peygambere hicret edenler, kâfirlerle her türlü bağı koparanlar" şeklindedir. Bkz. İlyas Çelebi, "İlk Kelam Tartışmaları ve İnanç Grupları", *Kelam El Kitabı*, Grafiker Yayınları, 6. Baskı, Ankara 2017, s. 49.

²⁷ Genel anlamda ateizme götüren sebepler; entelektüel/bilişsel, çevresel/davranışsal, ve duygusal/psşik şekline sınıflandırılabilir. Ancak konuyla ilgili yapılan araştırmalarda ateizme yönelişlerin temelinde daha çok çevresel nedenlerin yer aldığı anlaşılmaktadır. Buna göre ateizme kayışta çevresel faktörlerin entelektüel faktörleri önceliği, bu faktörlerin etkisiyle ateist olan bireylerin daha sonra bu durumlarını psşik bir çerçevede içselleştirdikleri ve en sonunda entelektüel zeminde rasyonel olarak temellendirmeye çalışarak adeta entelektüel gerekçeleri önelemeye çalıştıkları görülmektedir. (Bkz. Kenan Sevinç-Ali Ulvi Mehmedoğlu, "İnançsızlığa Yönelmede Çevresel ve Entelektüel Faktörlerin Etkisi", *İnsan ve Toplum Dergisi*, 2016, c. 6, sy.2, s. 87-116; Fatma Aygün, "Ateizme Yol Açan Faktörlerden Biri Olarak Fanatizm ve Dışlayıcılık", s. 69, 71. Nitekim Maturidiliğe göre evrenin varoluş açısından incelenmesi, onun ilim, irade, kudret sahibi bir yaratıcı tarafından yaratıldığını anlamak için yeterlidir. Dolayısıyla Allah'ı inkar etmek, akli delillere dayalı bir tercih olmayıp, tümüyle psikolojik bir durumdur. (Bkz. Yusuf Şevki Yavuz, "Maturidiyye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2003, c. 28, s. 169; Temel Yeşilyurt, "Maturidilik: Önemli İsimler ve Temel İlkeler", *Kelam El Kitabı*, Grafiker Yayınları, 6. Baskı, Ankara 2017, s. 143.) Günümüzde yapılan bazı araştırmalarda deneklerin sahip olduğu inancın duygusal ihtiyaçlarla şekillendiği, entelektüel birer ateist veya deist yerine dinden soğutulmuş, uzaklaştırılmış, dinle korkutulmuş bireyler oldukları ön plana çıkmaktadır. (Bkz. Yusuf Sinan Zavalı - Ensar Şahin, "Ateist ve Deistlerin Din Algısı: Üniversite Öğrencileri Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir Araştırma", s. 598.)

²⁸ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 90

²⁹ David Berman, *A History of Atheism in Britain*, London, 1988, s. 2.

³⁰ İşin doğrusu ateizm ve deizm tanım olarak birbirinden kesinlikle farklı kavramlar olsa da "nedensellik" ilkesi bağlamında benzerlik taşımaktadırlar. Deistler koyu bir determinizm ile her şeyi bir nedene bağlayarak "ilk neden" in Tanrı olduğu inancına ulaşmışlardır. Ancak Tanrı'nın nedenini açıklamak konusunda kendi içlerinde yetersiz kaldıkları görülmektedir. Ateistler ise Tanrı yerine maddeyi merkeze koyarak evrenin bu ilk maddeden kendiliğinden ya da tesadüfen meydana geldiği şeklinde bir iddiayı ileri sürmüşler ve böylece Yaratıcıyı işin dışında bırakan bir yaklaşım sergilemişlerdir. Şu halde her iki düşünce tarzı da evreni açıklamak noktasında nedensiz bir "ilk neden" in varlığı konusunda birleşmektedir. Monoteist bir din olan İslam nokta-i nazarında bu durum, varlığı kendisinden olmak/kıyam bi-nefsihî şeklinde izah edilmiştir. Agnostizm ise "ilk neden" olarak ifade edilen şeyin bilinebilmesi noktasında, insanın sahip olduğu donanım ya da yeteneklerin yeterli olmadığını ileri sürerek bu konuda şüpheli bir yaklaşım sergilemektedir. Agnostizmdeki vurgu, Tanrı

net olarak vardır. Bununla birlikte Allah ve evren arasında yaratma aşamasından sonra bir ilişkinin kalmadığına inanılır. Yaşamlarında aynen deistler gibi ibadetten uzak bir görüntü sergileyen pratik ateistler ise bu yönüyle deistlere benzeseler de, Allah'a iman noktasında deistlerden ayrılırlar. Şimdi insanları pratik ateizme sürükleyen sebeplerin incelenmesine geçebiliriz.

“DİN” VE “DİN ANLAYIŞI” ARASINDAKİ FARKIN ANLAŞILAMAMASI

En genel tanımıyla ilahi din, insanları dünyada ve ahirette mutlu kılmak için Allah tarafından gönderilmiş ilahi kurallar bütünüdür. Şu halde dini organize eden, kurallarını belirleyen ve gönderen Allah'tır.³¹ Başka bir ifadeyle ontolojik olarak dinin kaynağında Allah vardır. İnsanın bu noktada herhangi bir tercihi ya da müdahalesi söz konusu değildir. Aksi takdirde Allah ve insan arasındaki yaratan-yaratılan ilişkisinin anlamlı olması mümkün olmazdı. Buna uygun olarak insandan beklenen de dini yalnızca Allah'a has kılarak³² O'na kulluk etmesidir. Din anlayışı ise bu süreçte insanın dine karşı takındığı tavırların, verdiği tepkilerin tamamına yön veren ve bu yönüyle bütünüyle insanî unsurlardan oluşan yaklaşıma denir. Bu yüzden din bir tane iken, din anlayışı neredeyse söz konusu dine inanan insan sayısı kadar olabilir.

Din, beraber yaşamın sağlıklı bir şekilde gerçekleşebilmesi ve herkesin özgürce yaşayabileceği ortak zeminin oluşması amacıyla insanlar için genel ilkeler koyar. Bu yüzden dinin getirdiği ilkeler insanlık için sürekliliği ve yüksek değeri olan bir karakter gösterirken, insan üretimi olan şeyler değişkenlik gösterir. Zira din anlayışları zaman, zemin ve zihin çerçevesinde oluşur ve bunların ortak üretimi olan şeyler tıpkı kendileri gibi değişkendir, tahlil ve tenkide açıktır. Din, insan aklına hitap etmesi bakımından evrensel bir nitelik taşırken,³³ din anlayışı; aklın potansiyeli, ilgi alanı ve çalışma şekli ile ilgili olması sebebiyle öznelidir. İlmin nesnel, imanın ya da imansızlığın öznel olmasının gerekçesi de budur.

Din ve din anlayışı arasındaki farklılık, din ve dini temsil etme olguları arasında da fark gözetilmesi gerektiği sonucunu vermektedir. Dolayısıyla dini temsil etme rolü taşıdığı düşünülen insanların arasında yaşanan sert tartışmalar, anlattıkları şeylerdeki eksik, yanlış, tutarsız bilgiler ya da insanlara anlattıkları şeylerin kendi yaşantılarında görülememesi gibi faktörler nedeniyle din anlayışı yerine dinin yargılanması, özellikle inanç konusunda ince bir ayırım noktasında olanlar için olumsuz yöne meyletmeye zemin hazırlamaktadır. Bunun pratikte başka bir ifadeyle halk dilindeki karşılığı, “Pireye kızıp yorgan yakmaktır.”

Din ve din anlayışı arasındaki farkları ortaya koyabilmek adına konuyu belirli başlıklar altında detaylandırmamız gerekecektir. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

GELENEĞİN DİN İLE ÖZDEŞLEŞTİRİLMESİ

“Din ve Din Anlayışı Arasındaki Farkın Anlaşılammaması” başlığı altında dile getirilmesi gereken önemli bir husus da, geleneğin “din” gibi kabul edilmesidir. Buna bağlı olarak, geleneğe getirilen eleştirilerin, dine yönelik algılanması, pratik ateizme doğru yönelişi gündeme getirmektedir. İslam'ın serüveni incelendiğinde erken dönem Müslümanları olarak ifade edebileceğimiz kitlenin Kur'an'dan doğrudan bes-

rının varlığı ya da yokluğu şeklindeki bir tartışmadan ziyade insanın bu noktadaki yetersizliğinedir. Bu durumda agnostiklerin teistlerden daha ziyade ateistlere yakın olduğu anlaşılmaktadır.

³¹ Hucurat, 49/16; Al-i İmran, 3/19,83. Krş. Kalem, 68/37; Saffat, 37/157.

³² Bkz. Zümer, 39/1-3,11-15; Mü'min, 40/14; Nisa, 4/146.

³³ Nitekim Kur'an-ı Kerim'in de akla hitap etmesi, onun evrensel niteliğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

lenmesi sonucunda geleneğin Kur'an'ın açık etkisiyle şekillendiği görülmektedir. Ancak zamanla Müslüman için asıl ve birincil kaynak durumundaki Kur'an'dan uzaklaşmakla dini alanda ortaya çıkan bilgi boşluğu, geleneği tarihten daha çok dinin bir parçası haline getirmiştir. Böylece gelenek, içerisinde kimsen de olsa yer alan batıl inanç veya hurafelerin de din gibi telakki edilmesi sonucunu doğurmuştur.³⁴ Bu durum geleneğin insanî ve kültürel bir temelde olduğu gerçeğinin göz ardı edilmesinden kaynaklanmaktadır.³⁵ Gelenekte engellenemez kesin bir güç vardır.³⁶ Bu sebeple, benimseyenleri açısından gelenek, eylem ya da inançların diğer parçaları kadar önemli ve hayatî olabilmektedir.³⁷

Geleneğin toplumda hakim olan dinin izlerini taşıması olağan bir durumdur. Ancak geleneğin din haline gelmesiyle birlikte insani olanla ilahi olan birbirine karışmakta, insanî tüm eksiklik, hata ya da problemler ilahi alana aktarılmaktadır. Oysa Kur'an'ın hem bir suresinin hem kendisinin diğer bir ismi de Furkan'dır.³⁸ Furkan Kur'an'daki kullanımından hareketle hakkı batıldan ayıran anlamına geldiği gibi³⁹ bunun doğal sonucu olarak ilahi olan ile gelenek de dahil olmak üzere insan ürünü olan şeyleri de birbirinden ayırmaktadır. Nitekim Allah'ın insanlara kitap göndermesinin en önemli gerekçelerinden biri budur. Öyleyse geleneğin din haline gelmesini önlemenin neredeyse tek yolu, dini birincil ve asıl kaynağı olan Kur'an'dan öğrenmek, teori ile pratiği birbirine karıştırmamaktır.

HAKİKAT TEKELCİLİĞİ

Hız. Peygamber'den (s.a.s.) sonraki süreçlerde sorunların artması neticesinde itikadi ve ameli alanlarda hissedilen ihtiyaca bağlı olarak çeşitli düşünce ekollerinin ortaya çıktığı görülmektedir. Siyasî, iktisadî, içtimaî, coğrafi, tarihî vb. sebepler, dinin daha iyi ve doğru anlaşılması amacıyla matuf olarak belirli fikirlerin ya da şahısların etrafında toplanmalara sebep olmuştur. Kişi veya kişilerin dini alandaki bireysel birikim ve kapasitelerini belirli bir amaç doğrultusunda dile getirmeleri neticesinde farklı yapılar gündeme gelmiş, böylece insanlar arasında dini anlama ve yaşama konusunda farklılaşmalar ortaya çıkmıştır.⁴⁰ İşte bu farklılaşmaların zamanla sistematik bir özellik kazanarak düşünce ve davranışları şekillendiren geleneksel bir hüviyete bürünmesi, kurumlaşarak ve sosyal hayatta güçlenerek derin izler bırakması, karşımıza mezhep olgusunu çıkarmıştır. Mezhepler ve her türlü teolojik yapılar, teorileri pratiklerinden sonra kurgulanmış, tarihî süreç içerisinde sosyo-kültürel, politik, dahası ekonomik şartların ürettiği pratik fenomenlerdir.⁴¹ Bu yönleriyle benzer her türlü oluşumun insan ürünü olduğu dolayısıyla kabul edilebileceği gibi reddedilebileceği açıktır.

Ancak insanın sosyal bir varlık olmasının doğal sonucu olarak gündeme gelen ve araç niteliği taşıyan bu örgütlenme biçimlerinin mutlaklaştırılarak amaç haline getirilip din gibi telakki edilmesi ve di-

³⁴ Bkz. Hasan Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, s. 63; Hüseyin Yılmaz, "Gelenekselcilerin Modernlik Yorumu: Niceliğin Egemenliği", *İslamiyat*, 2004, c. 7, sy. 4, s. 96.

³⁵ Nitekim gelenek kelimesinin sözlük anlamları incelendiğinde, ilgili tanımların insanî öğelere vurgu taşıdığı görülecektir. Bkz. Komisyon, *Türkçe Sözlük*, TDK, Yay., Ankara 1988, c. 1, s. 534; Marshall, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, (çev. Osman Akıncay - Derya Kömürçü), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999, s. 258-259; Orhan Hançerlioğlu, *İnanç Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1975, s. 206; Ahmet Cevzici, *Felsefe Sözlüğü*, s. 402-403. Ayrıca bkz. Komisyon, *Yeni Türk Ansiklopedisi*, Ötügen Yayınları, İstanbul, 1985, c. 3, s. 1022; Özer Ozankaya, *Toplumbilim*, Cem Yayınları, 8. Baskı, İstanbul, 1994, s. 166; Mustafa Armağan, *Gelenek*, Ağaç Yayınları, İstanbul, 1972, s.9, 19 ve 20.

³⁶ Bkz. Gustave Le Bon, *Ulusların Yükselişlerinin Psikolojik Yasaları*, (çev. Mehmet Demirezer), Ufuk Yayınları, İstanbul, 1988, s. 21 vd

³⁷ Edward Shils, "Gelenek", (çev. Hüsamettin Arslan), *Doğu-Batı Dergisi*, 2003-2004, sy. 25, s. 111. Yüce Allah Kur'an'da geleneği değil, gelenekçileri hedef almakta, hak din yerine geleneğe teslim olup tutuculuk yapanları eleştirmektedir. (Bkz. Bakara, 2 /168, 169, 170. Ayrıca bkz. Yunus, 10/10; Hüd, 11/11; Lokman, 31/21; Saffat, 37/69; Zuhuruf, 43/21; Mâide, 5/104.

³⁸ "Âlemlere uyarıcı olsun diye kuluna Furkân'ı indiren Allah aşkındır, cömerttir." (Bkz. Furkan, 25/1. Ayrıca bkz. Bakara, 2/53.)

³⁹ Bkz. Al-i İmran, 3/4; Enfal, 8/29; Enbiya, 21/48.

⁴⁰ Bu farklılıklara Kur'an'da da işaret edilmiş, söz konusu farklılıkların rekabet ya da üstünlük gerekçesi olmaması, yarışmanın iyi ve yararlı işlerde/hayırda olması tavsiye edilmiştir. Bkz. Maide, 5/48; Bakara, 2/148.

⁴¹ Mahmut Ay, "Temel Hak ve Hürriyetler Bağlamında Din-İçin- De Çoğulculuk", *Dini Düşüncede Sorunlar ve Yorumlar*, (ed. Şaban Ali Düzgün - Tuğba Günal), Endülüs Yayınları, İstanbul 2016, s. 109. Ayrıca bkz. Onat, Hasan, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, s. 156.

nin birtakım temel fonksiyonlarının mezheplere yüklenmesi ciddi bir sıkıntıyı da beraberinde getirmiştir. Böylelikle insan bilinci, tarihin bir dönemine sabitlenmekte ve insan bu şekilde realiteden kopmaktadır.⁴² Mezhebin din, dinin de iman olarak kabul edilmesi şeklindeki basit ama çok problemlili bir yaklaşımın eseri olarak ortaya çıkan her türlü oluşum, (mezhep, fırka, cemaat vb.) adeta varlığını kanıtlayıcı psikolojisiyle kendisini kurtuluşa ermiş grup/*fırka-i nâciye* olarak ilan etmiş, böylece hakikatin tek temsilcisinin kendileri olduğu iddiasını ileri sürmüşlerdir. Öyle anlaşılıyor ki, kendine özgü inanma biçiminde ve değerler skalasında her bir dini gelenek, diğerlerine karşı üstün olduğunu iddia etmektedir. Oysa bu noktada nihai bir karar verebilmek mümkün değildir. Öncelikle bu inanma biçimleri ya da tasavvurlar, tarihsel bağlamlara göre şekillenmiş olup, tecrübi bir karakter taşır. Bu doğrultuda, söz konusu değerler manzumesinin her birinin kendine has sosyo-kültürel temelleri olduğu; bu sebeple de göreceli oldukları belirtilmelidir. Bu açıdan bakıldığında her bir dini geleneğin hakikat, hidayet ve kurtuluş değeri iddiası eşit ve doğru kabul edilmek durumundadır. Burada dini geleneklerin inkarı değil, bu tür farklılıkların objektif bilgisine ulaşamayacağı kastedilmektedir.⁴³ Dolayısıyla İslam'ı mezhepler üzerinden değerlendirerek ona olumsuz nitelikler yüklemek, bilgisizlik temelli sığ bir itham olup hakkaniyetli bir yaklaşım olmasa gerektir.

DİNİ TELAKKİLERDE RADİKALİZM

Radikal eğilimler, dindar ya da dinsiz, inançlı ya da inançsız neredeyse bütün kesimler içinde mevcuttur. Bunun insanın yapısıyla ilgili olduğu söylenebilir. Nitekim yeni-ateizm olarak sahneye çıkan düşünce ekolünün eski ateizmden en belirgin farkı, din mensuplarına karşı sergiledikleri, fanatizmden beslenen hoşgörüsüz, kaba ve kavgacı bir üslubu tercih etmeleridir. Aynı tavır ve üsluba radikal veya aşırı muhafazakâr din mensuplarının da sahip olduğu görülmektedir. Aslında bu durum, fanatizmin aynı dili konuştuğunu ortaya koyan açık bir göstergedir. Ayrıca bu yapılar sadece benzer bir üslubu takip etmekle kalmamakta birbirlerini beslemektedir.⁴⁴ Bu yüzden hayata ilişkin varoluşsal meselelerin keskin, indirgemeci ve subjektif bir yaklaşımla tartışılması, şüphe içerisinde kalan insanın, bilimsellik adına ileri sürülen yanlış ya da eksik önermelerden hareketle ya da birtakım zaafalarına yenik düşerek iradesini doğru kullanamamasına ve sonuçta ateistlerin söylemlerine kaymasına sebep olabilmektedir.⁴⁵ Bu yüzden William Lane Craig, “yeni ateizm”i akademik düzeyde gelişen bir hareket olarak değil, tamamen popüler kültürde yükselen bir hareket olarak görmektedir.⁴⁶

İçerisinde fanatizm barındıran dini referanslı grupların, bu potansiyellerini söylemsel veya eylemsel şiddet olarak yansıtmaları, hem fiziki hem de zihinsel zararlara sebebiyet vermekte; özellikle insanların dini algılamaları noktasında olumsuz bir çerçeve çizmektedir. Allah ya da din için savaştığını ve sonuçta ölse de öldürse de cennete gideceğini iyice içselleştiren bir bağnazın/fanatizmin, rasyonel bir temeli olmayan davranışlarının her türlü acımasızlığı ya da vahşeti içerebileceği bilinmelidir. Tarih yeryüzündeki en fazla kan dökülen savaşların din adına gerekçelendirildiği konusunda yeterince örnek doludur. Bu açıdan bakıldığında birtakım radikal gruplarda, kendilerinden farklı düşünen ve yaşayanları önce ötekileştirmek, daha sonra tekfir etmek ve sonra da onlara yaşam hakkı tanımamak şeklinde bir eğilimin ortaya

⁴² Mahmut Ay, “Temel hak ve Hürriyetler Bağlamında Din-İçin- De Çoğulculuk”, s. 109.

⁴³ Mahmut Ay, “Temel hak ve Hürriyetler Bağlamında Din-İçin- De Çoğulculuk”, ss. 107-110.

⁴⁴ Bkz. Richard Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, (çev. Marisa Miller), Kuzezy Yayınları, 10. Baskı, İstanbul, 2015, s. 36; Vitezslav Gardavsky, *God is Not yet Dead*, (Translated from the German by Vivienne Menkes), Penguin Books, Harmondsworth 1973, s. 14; Alper Bilgili, “Yeni-Ateizm Ve Eleştirisi”, s. 24-25; Fatma Aygün, “Ateizme Yol Açan Faktörlerden Biri Olarak Fanatizm ve Dışlayıcılık”, s. 75,80.

⁴⁵ Fatma Aygün, “Ateizme Yol Açan Faktörlerden Biri Olarak Fanatizm ve Dışlayıcılık”, s. 80.

⁴⁶ Bkz. <https://mantiksalateizm.com/yeni-ateizme-elestiri/>

çıktığı görülmektedir. Doğrusu kendilerini “Selefilik” kisvesi altına gizleyen bu yapıların örtük referanslarının “Haricilik” olduğu gözden kaçırılmamalıdır.⁴⁷ Oysa sorunları yıkararak ya da yok ederek çözmek isteyen, önyargularla insanları mahkûm eden her birey, problemlidir. Çünkü şiddet yanlısı olmak, normal sınırların ötesinde bir davranış biçimidir. Böylesi radikal eğilimlerin, tutuculuğun kaynağında İslam Dini hakkında doğru bilgi sahibi olmamak vardır. Bu noktada Müslüman olduğunu söyleyenlerin olumsuz örnekliği ile İslam arasındaki farkı anlayamayanlar için ateizme yöneliş daha kolay olabilmektedir.

İslam; sevgi, hoşgörü, barış ve kardeşliği esas alan, bir tek insanı suçsuz yere öldürmenin bütün insanlığı öldürmekle eş tutulduğu,⁴⁸ insan dışındaki varlıklar için de aynı güzel duyguların geçerli olduğu bir dindir. İslam hakkında Kur’an merkezli doğru, tarafsız ve yeterli bir bilgi kümesi üzerine inşa edilmiş bir kanaate sahip insanlar, İslam ile şiddetin yan yana gelemeyeceğini gayet iyi bilir. Mutlu insan, önce kendisiyle, sonra da Allah ve beraber yaşadığı diğer insanlarla birlikte barış içerisinde olmak durumunda olduğunu fark eder ve davranışlarını buna göre şekillendirir. İslam dini, böylesi bir ortamın oluşması noktasında evrensel ölçekte en gelişmiş ilkeleri ve kuralları getiren son ilahi dindir.

DİNDE RASYONALİTENİN YADSINMASI

Dine ve Tanrı’ya mesafeli bir duruş geliştiren insanların böyle bir tavır sergilemesinde önyarguların etkili olduğu görülmektedir.⁴⁹ İman ve aklın Müslüman kültürde birbirine alternatif kavramlar şeklinde algılanmasının bu önyarguları oluşturan faktörler arasında güçlü bir etki oluşturduğu söylenebilir. Oysa bunlar birbirinin alternatifi değil, tamamlayıcısı olup aralarında ayrılmaz bir ilişki vardır. Zira iman dediğimiz şey de akıl temelinde vahye dayalı doğru bilgiyle insanın tüm potansiyelini işin içine katarak, hür iradesiyle gerçekleşmektedir. Başka bir ifadeyle akletmeden müstakim bir iman da olmaz. Nitekim iman noktasında sorumlu tutulanlar akıllı olanlardır.⁵⁰

Ancak bugün Müslüman dünyasının en temel sorunu, tabiri caiz ise “akıl tutulması”dır. Bu noktaya gelişimizin tarihi kökenleri incelendiğinde ise karşımıza en ciddi gerekçe olarak “Selefi zihin” çıkmaktadır. Dini meselelerle ilgili konularda yanlış kanaatlere götürebilme ihtimalini⁵¹ ileri sürerek aklın kullanılmasına şiddetle karşı çıkan ve her türlü yeniliği bid’at nitelemesiyle karşılayan Selefi mantık, şimdiki zamanda karşılaşılan her yeni durum ya da problemlerin geçmişteki ile aynı olduğu şeklinde bir tasavvurun etkisiyle o gün üretilen çözümlerin bugün de geçerli olduğu sonucuna ulaşmıştır. Böylece

⁴⁷ Haricilik geçmişte sığ bedevi zihninin etkisiyle ortaya çıkan ve ameli imandan bir cüz sayarak günah işleyen Müslümanları tekfir eden, böylece onları katletmenin vacip olduğu sonucuna ulaşan siyasi bir farklılaşmadır. Her ne kadar bugün dünyada varlığını, coğrafi bakımdan çok sınırlı bir şekilde sürdürse de, zihniyet bakımından Müslüman olduğunu iddia eden insanların geniş bir kesiminde güçlü bir şekilde kendisini hissettirmekte ve ciddi sayılabilecek miktarlarda taraftar bulmaktadır. “Cihad” kavramını sadece silahlı mücadeleyle sınırlandıran koyu bir cehaletin ürünü olan Harici kafa, bugün Batı’nın meydan okumaları karşısında bilimsel gelişmişlikle cevap üretmekte aciz kalan organize grupların/örgütlerin, işi ancak şiddete başvurarak çözebileceklerine olan inançları sayesinde yeniden gündeme gelmektedir. İşin ilginç tarafı görüntüde ameli imandan bir cüz kabul etmeyen mezheplere tabi olduğunu söyleyen birçok insanın da “kafirlerle savaşma” kılıfı altında sunulduğu için bir tür istismar sayılabilecek bu siyasi ayrışmadan kendisini kurtaramadığıdır. İşin acı tarafı ise Harici zihnin “Müslüman kimdir?” yerine “Müslüman olmayan kimdir?” şeklinde bir soru sorması ve bunun cevabını Müslümanların yaşadığı coğrafyalarda aramasıdır. Bu bozuk anlayış, rahatça fark edilebileceği üzere en çok Müslümanlara zarar vermiştir ve vermeye de devam etmektedir. Ayrıca bu örgütlerin dini içerikli ifadeler kullanarak Allah adına yaptıklarını iddia ettikleri katliamları görsel medya aracılığıyla bütün dünyaya servis etmeleri, İslam noktasında yeterli bilgisi olmayan insanlarda, İslam’a karşı negatif bir tutum oluşmasını sağlamakta, bu durumun suistimal edilmesi dine ve Allah’a karşı çarpık zihin sahibi insan sayısını artırmaktadır. Bugün ibadet etmeyi Müslüman saymayan, hatta pratik ateizmi Allah’a inandığı halde ibadet etmemek şeklinde tanımlayan her türlü yaklaşımda, söz konusu zihniyetin etkisi olduğu söylenebilir.

⁴⁸ “...Kim, bir insanı, bir can veya yeryüzünde bir bozgunculuk çıkarmak karşılığı olmaksızın öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de bir hayat kırtarırsa bütün insanların hayatını kırtarmış gibi olur” (Maide, 5/32.)

⁴⁹ Nitekim Akbulut, “Müslüman dünyanın dindarı da dinsizi de bunalm içindedir. Düşünceleri ve hareketleri tepkiseldir. Bundan dolayı İslam dünyasında dindarlar kadar dinsizler de kalitesizdir.” şeklindeki sözleriyle benzer bir tespit yapmaktadır. Bkz. Ahmet Akbulut, *Müslüman Kültürde Kur’an’a Yabancılaşma Süreci*, s. 59; Ayrıca bkz. Namık Kemal Okumuş, “Gençliğin Ateizmle İmtihani Ya Da Bizi Bu sorular Mahvetti Serzeniş”, s. 173.

⁵⁰ Hasan Onat, *Türkiye’de Din Anlayışında Değişim Süreci*, s. 34-35; Ahmet Akbulut, *Müslüman Kültürde Kur’an’a Yabancılaşma Süreci*, s. 123.

⁵¹ Ne gariptir ki, Selefi zihnin ulaştığı bu yargı da akli bir üretimdir sonucudur. Beşer olmanın doğal sonucu olarak kendilerini de akli faaliyetten alıkoyamayan insanların, akla düşman olmasını anlamak mümkün değildir.

Müslümanın rey sahibi olma ve anlama hakkına karşı çıkmış, yeni sorunları çözmek için selefin uygulamalarını temel almıştır.⁵² Bunun sonucunda ise problemlerin çözümünde zaman, zemin ve zihin üçgeninde gerçekleşen rasyonel yaklaşımlar ortadan kalkmış, nakil merkezli ve taklit esaslı metodolojiler hakim olmuştur. Bugün dahi önemli sayıda destekçisi olan bu problemlerli zihin, çağın getirdiği sorunların meydan okumaları karşısında cevap üretememenin çaresizliği içerisinde, geçmişteki başarılarla avunmaya devam etmektedir. Bu ruh hali sorunlara çare üretmek noktasında en ufak bir yarar sağlamadığı gibi mevcut olumsuz durumu daha da derinleştirmektedir. Söz konusu zihniyetin Müslümanların yaşadığı coğrafyalarda sebep olduğu olumsuz durumların ise İslam'a ve Allah'a karşı "şaşı bakışın" ortaya çıkmasında etkileyici bir mazeret oluşturması kaçınılmaz olmaktadır.

Bu önyargıları kırabilmenin yolu, imanları birbiriyle yarıştırmak ya da çatıştırmak değil, hidayet-i amme olarak da isimlendirebileceğimiz metodik akla alan açan bir sürecin izlenmesidir. Zira bir imanın yanlışını başka bir imanın düzeltmesi mümkün değildir.⁵³ Çünkü herkes kendi inancıyla mutlu olduğu için⁵⁴ bu noktada iman sahiplerine söyleyecek söz yoktur. Uzlaşma zemini aklın faaliyet alanı olan ilimdir.⁵⁵ İlim nesnedir ve tartışmaya açıktır. Dahası, her türlü bilimsel gelişme iman noktasındaki birtakım yanlışları ortadan kaldırarak doğru olana iman etmeyi⁵⁶ sağladığı gibi, Müslümanın imanının daha da güçlenmesi için önemli katkılar sağlar. Ancak iman ve aklın alternatif kavramlar olarak düşünülmesi, beraberinde "küfre düşmek" şeklinde bir korkuyu gündeme getirmekte ve bu korku araştırmaya dayalı imanın/tahkik oluşmasını engellemektedir. Buradan hareketle imanı aklın önüne geçirmenin, Müslümanların ilmi alanda gerilemesinin en önemli sebepleri arasında olduğu söylenebilir.

Aklın devreden çıkarılarak şeyh-mürit, halef-selef vb. yapıların hakim kılındığı her ilişki şeklinin sonunda körü körüne bir bağlılığa dönüşmesi kaçınılmazdır. İnsanlar arasında gerçekleştiği bilinen bu tip ilişkileri öne sürerek İslam'a karşı alınan tavırların temel gerekçesi, dinin dogmatik unsurlar içermesi şeklinde açıklanmaktadır. Oysa İslam Dini'nin en temelinde yer alan Allah inancı dahil hiçbir iman konusunun körü körüne bir bağlılığın neticesinde oluştuğu asla söylenemez. Zira Allah'a inanırken geçirilen aşamalar sırasında devreye giren gerek insanın akli potansiyeli gerekse Kur'an'da yer alan ifadeler, bunu ortaya koyar niteliktedir. Allah'ı inkara götüren süreçlerde öne çıkarılan "mantıksal tutarlılık" şeklindeki gerekçenin bu noktada da gözden kaçırılmaması yine tutarlı ve objektif olmanın zorunlu şartıdır. Ayrıca dinin buradaki konumu uyarma ve müjdelemeden ibarettir.⁵⁷ Buradan hareketle inanmanın da inanmamanın da bireysel bir tercih olduğu rahatlıkla anlaşılabilir.

DİNİN SİYASİ MEŞRUIYETİN BİR VASITASI OLARAK KULLANILMASI

İslam özelinde din-siyaset ilişkisi irdelendiğinde bu ilişkinin çok erken dönemlerden itibaren gündeme geldiğini devleti yönetenlerin iktidarlarını sağlamlaştırmak, insanlar üzerinde etkili bir hale getirmek ve

⁵² Ahmet Akbulut, *Müslüman Kültürde Kur'an'a Yabancılaşma Süreci*, s. 123. Konuyla ilgili şu tespitlerin önemli olduğu kanaatindeyiz: 'Selefi algı, mutlak doğruyu temsil ettiği iddiasında olduğu için, farklı çözüm yollarına geçit vermemekte; yenilik, değişim ve dönüşüm, gelişme, yeniden inşa, sorgulama ve değerlendirme gibi özgürlük gerektiren tüm insani eylemlere karşı direnci, katı ve sert bir tutum sergilemeyi öngören gerici bir zihniyeti temsil etmektedir. Sonradan olanları geçmişte olanların bir gölgesi şeklinde anlayan bu zihin, bu günü ve geleceği sonlanmış bir geçmişe indirirken, İslam'ın evrensel ölçekte doğru anlaşılmasını ve İslam ortak paydası bilincinin gelişmesini, insanların bilgi ve değer üretmek egemen bir özne olmasını engellemektedir.' Bkz. Yaşar Ünal, "Selefi Zihnin Doğuşu ve Gelişimi Üzerine", *Dini Araştırmalar*, 2015, c. 18, sy. 47, ss. 73-74.

⁵³ Rum, 30/32; Mü'min, 40/66.

⁵⁴ Bkz. Mü'minin, 23/53.

⁵⁵ Ahmet Akbulut, *Müslüman Kültürde Kur'an'a Yabancılaşma Süreci*, s. 127.

⁵⁶ Önemli olan iman etmek değil, doğru olana iman etmek yani imanda müstakim olmaktır.

⁵⁷ Yunus, 10/99; Kehf, 18/29.

yaptıklarının hesabını vermektan kurtulmak adına dinden faydalandıkları görülmektedir.⁵⁸ Hz. Peygamber'in (s.a.s.) birincil görevi olan elçilik dışında aynı zamanda doğal koşullara bağılı olarak oluşan siyasi liderliği, onun otoritesini insani boyutlar göz önüne alındığında olabilecek en güçlü seviyeye taşımıştır. Siyasi iktidar sahipleri Hz. Peygamber'den (s.a.s.) sonra da benzer bir etki meydana getirebilmek adına otoritelerini din ile güçlendirme, başka bir ifadeyle 'din'i ve 'dinî oluşumları' kendi siyasi iktidarlarının hizmetine tahsis etme yolunu seçmişler ve bu nedenle ilmî ve dinî alana sürekli olarak el atmışlardır.⁵⁹ Ancak dinin topluma birey açısından, siyasetin ise bireye toplum açısından bakan birer olgu oluşması aslında alanlarının da ayrı olduğunu ortaya koymaktadır.⁶⁰ Kaynakları ve hedefleri bakımından farklı olan bu iki alanın yaklaşım noktasında da farklılıklar taşıdığı görülmektedir. Din bu noktada sevgi, saygı, hoşgörü, barış ve kardeşlik gibi ilkeleri benimserken, siyasetin iktidar olma ve bunu sürdürme adına her türlü güç kullanımı, baskı ve şiddeti kullanabilme ihtimali taşıdığı ve zaman zaman da bunları kullandığı görülmektedir.

Oldukça zor olsa da dini ve ilmi, siyasetin elinden kurtarmadıkça bu konudaki olumsuzlukların bitirilmesi mümkün görünmemektedir.⁶¹ Bu başarısızlığı takdirde dinin birleştirici ve bütünleştirici olma özelliği yok olacak, geçmişte ve günümüzde olduğu gibi ötekileştirmenin, tefrikanın ve yok etmenin gerekçesi/kaynağı haline getirilecektir.⁶² Dahası dinin siyasetin meşru bir aracı haline gelmesi, faturanın siyasetçi yerine İslam'a kesilmesini gündeme taşıyacak, din konusunda doğru ve yeterli bilgiye sahip olmayanların bu şekilde dine ve onun sahibine karşı olumsuz üretimlerine gerekçe teşkil edecektir. Oysa adaletin hâkim olduğu güzel ahlakî yaşamı hedefleyen ve bunun için gerekli sosyo-etik ilkeleri⁶³ koyan İslam Dini'nin, siyasi meseleleri insana bıraktığı görülmektedir. Şu halde siyasi egemenlik Allah tarafından insana tahsis edilmiştir ve bu yönüyle siyasi bir egemenlik türü olan halk egemenliği ile ilahi egemenlik arasındaki ilişki, ontik/varlıksal bir nitelik taşır.⁶⁴ Özgürlüğün, insan onuruna yakışan bir gelişmişliğe ulaşmanın ve mutluluğun sağlanmasının hedeflendiği bu yapıda, rejim biçiminin ismi önemli değildir. Doğrusu insandan beklenen, Kur'an'ın koyduğu ilkeler ışığında tarihi tecrübeleri ve bilgisel birikimi de hesaba katarak yaşanan anı ve geleceği sağlıklı bir tarzda şekillendirmesidir. İnsanın egemenliğinden anlaşılan şey de bu olsa gerektir.

Söz gelimi Kur'an'a "İslamî Anayasa" şeklinde bir isim vermek, konuyla ilgili oldukça sık rastlanılan örneklerden biridir. Oysa Kur'an, bir hukuk kitabı değildir. Elbette Kur'an'da hukukla ilgili âyetler de vardır. Müslüman hukukçular, içinde yaşanan ortamda adaleti hakim kılmak ve böylece düzeni sağlamak için, Kur'an'dan da beslenerek en ideal hukuk anlayışını geliştirmek gibi bir sorumluluk taşımaktadırlar. Ancak Kur'an'da geçen hukuk ile ilgili ayetlerin "hukuk" ifade edebilmesi için

⁵⁸ Konuyla ilgili müstakil bir çalışma için bkz. Ahmet Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası: Alevi Sünni Ayrışmasının Arka Planı*, Otto Yayınları, Ankara, 2015.

⁵⁹ Hasan Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, s. 147.

⁶⁰ Ahmet Akbulut, *Müslüman Kültürde Kur'an'a Yabancılaşma Süreci*, s.125.

⁶¹ Zira ancak bu başarılılabilirse yöneticiler haksızlık ve zulümlerini Allah ve din üzerinden topluma transfer edemeyeceklerdir. Böylelikle din, zulümleri meşrulaştıran, şiddet ve baskı aracı olarak kullanılan bir durumdan kurtulacak, insanı özgürleştiren, değişim ve dönüşümüne fırsat veren, aslına ve amacına uygun bir şekilde her iki dünyada mutluluk ve huzur kaynağı bir sitem haline gelecektir.

⁶² Ahmet Akbulut, *Müslüman Kültürde Kur'an'a Yabancılaşma Süreci*, s. 62. Ne yazık ki, Müslümanların siyasi geleneği dini ve siyasî olan ayrımını kabul etmeyen bir anlayışı benimsemiştir. Siyasi konular, itikadî zeminlere taşınmış ve böylece birer iman konusu haline gelmişlerdir. Yöneticilerin Allah'ın vekâletine soyunmaları, başka bir ifadeyle kendilerini Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olarak saymaları, siyasal kararların tartışılmasının ihtimallerini bile ortadan kaldırmıştır. Zira Tanrılaştırılan her şey sadece anlama menziline dışına çıkarılmakla kalmayıp, sorgulanması da engellenmektedir. Bkz. Ünal, Yaşar, *İnsan Egemenliğinin Teolojik Temelleri*, s. 142, 149,175. Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2011, s.175.

⁶³ Bunlardan öne çıkanlar için bkz. Nisa, 4/58,105; Sâd, 38/26; Hucurat, 49/13; Şura, 42/36-38; Âl-i İmran, 3/159; İsrâ, 17/36.

⁶⁴ Mustafa Aydın, *İlk Dönem İslam Toplumunun Şekillenmesi*, Pınar Yayınları, İstanbul, 1991, s. 220; Ahmet Akbulut, *Müslüman Kültürde Kur'an'a Yabancılaşma Süreci*, s. 53.

hukuk alanına taşınması, hukuk diline tercüme edilmesi, hukuk mantığı dikkate alınarak yaşanılan gerçeklikle uyumlu hale getirilip hukuk kalıplarına dökülmesi gerekir. Bu şekilde ortaya çıkarılan hukuk sistemleri, ilke bazında vahiyden yararlanmasına rağmen, beşerî nitelik taşır. Nitekim İslâm tarihi boyunca, birçok hukuk ekolü ortaya çıkmıştır. Bunların büyük bir kısmı, çağın ihtiyaçlarına cevap veremedikleri için, yaşama imkanı bulamamışlardır.⁶⁵ Öyleyse din Allah'ın, şeriatlar insanlarıdır.⁶⁶ Zira Kur'an'ın muhatabı bireydir ve söz konusu girişimler ise bireyin Allah'ın mesajından anladığıdır.⁶⁷ Bu sebeple ortaya çıkan teorik kurallar ve uygulama biçimleri, din olarak telakki edilemez. Ayrıca Kur'an'a onu yüceltmek gayesiyle bile olsa "anayasa" demek, tam aksine evrenselliği ve sürekliliği olan bir metnin alanını sınırlandırmak, adeta onu dar kalıplar içerisine sokmak anlamına gelecektir. Müslümanların özel gayretiyle, saygı duymak adına Allah'ın mesajını bu hale getirmeye çabalamaları anlaşılabilir değildir. Şu halde insan ürünü olan hukuk sistemlerinde eksiklikler ve hatalar olabilir. Bu hatalardan Allah'ı sorumlu tutarak ateizme yönelişin Allah açısından haklı bir gerekçesi yoktur.

Aynı şekilde siyasi bir meşruiyet aracı olarak anayasa, eğitim, devlet, düzen, iktisat, rejim, terör, demokrasi vb. birtakım olguların önüne *İslami* ifadesini eklemek, ciddi sorunlara yol açmakta bu ayırmadan haberi olmayan çok sayıda insanın, dinle din anlayışının ürünü olan şeyleri aynılaştırmasına sebep olmakta, böylece insanî öğeler ilahi unsurlar haline gelmektedir.⁶⁸ Bunun meydana getirdiği en tehlikeli şey ise hata yapma potansiyeli taşıyan insanın eseri olan yanlışların sanki Allah'ın eksikliği ve yanlış gibi algılanması olmaktadır. Allah'ın insan seviyesine indirilmesi yani şirk koşmak olarak değerlendirilebilecek bu yaklaşım, yaratılan üzerinden Yaratan'a açıkça iftira etmek anlamına gelir ki, en azından Müslüman olduğunu söyleyen birisi için sorumluluğu çok ağır bir durumdur.⁶⁹ Konuya ilişkin önemli bir tespit şu şekildedir: "Dinin toplumla ilişkisinde, insan tarafından kendi ihtiyaç ve koşullarına göre düzenlenmesi gereken sosyal, siyasal, hukuk ve ekonomi gibi alanların, dini referanslara göre düzenlenmesi, dinin istediği maksatlarla ve insan doğasıyla çelişen durumlara yol açacaktır. İnsan doğasında var olan yetilerin de körelmesine neden olan bu girişimin, en ufak bir sorgulama ve eleştirisi, Tanrı'nın sorgulanması ve eleştirilmesi anlamına gelecektir. Dinin toplumla ilişkisinde, onun sosyal, hukuki, politik ve ekonomik bir teori olduğuna yönelik düşüncenin, ötekileştirme, ayırıştırma, dışlama ve çatıştırma üretmesi kaçınılmazdır."⁷⁰ Buna göre, siyasetin kendi koşulları doğrultusunda dini araç olarak kullanmasının insanları yönlendireceği sonuçların olumlu olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir.

⁶⁵ Hasan Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, s. 62-63, 206.

⁶⁶ "Şeriat, ed-din'in müessese haline gelmesi, hukuk ve siyasete girmesi, toplum teorisi haline gelmiştir. Şeriat; Vahiy/Kitap ve Peygamber aracılığı ile indiği toplumun somut sorunlarını evrensel "ed-din" açısından çözer. Fakat, şeriatlerin değişmesi gösteriyor ki, çözümler nesnesini bir kere ve bütün zamanlar için veren nihâi, ebedî ve evrensel çözümler değil; zamana ve mekana, toplumsal yapıya, kavimlerin etnik, antropolojik, demografik, ekolojik, sosyolojik yapısına bağlıdır." Güler, İlhami, "Din, İslâm ve Şeriat", *İslâmiyât*, 1998, c. 1, sy. 4, s. 66-67.) Kanaatimizce oldukça isabetli olan bu görüşlere göre din ve şeriatı birbirinden tamamen bağımsız kabul etmek mümkün değilken, bunların birbirini tam olarak karşılayan kavramlar olduğunu iddia etmek de yanlıştır. Şu halde bu kavramların özdeş hale getirilip, birbirinin yerine kullanılması çok tehlikeli bir sapmadır. Bkz. Yaşar Ünal, *Dini Düşünceyi Yenileştirme Çabaları-Osmanlı Örneği*, Yayınevi Yayınları, Ankara 2012, s. 51. Konuyla ilgili benzer ifadeler için bkz. Ebû Hanife, "el 'Âlim ve'l-Mute'allim", *İmam-ı A'zam'ın Beş Eseri*, (çev. Mustafa Öz), İstanbul, 1981, s. 15-16. şimdiki zamanda karşılaşılan her yeni durum ya da problemlerin geçmişteki ile aynı olduğu şeklinde bir tasavvurun etkisiyle o gün üretilen çözümlerin bugün de geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

⁶⁷ Ahmet Akbulut, *Müslüman Kültürde Kur'an'a Yabancılaşma Süreci*, s. 55-57, 125. Dinin nihai amacı, bireyin teorik ve pratik anlamda inşasıdır. Dinin insandaki kapasiteyi veya yetileri harekete geçirme anlamında bir motivasyon kaynağı olduğu düşünüldüğünde, dinin asıl ve amaç değil, vasıta ya da vesile olduğu anlaşılacaktır. Müslüman geleneğindeki farklı mezheplerin ve teolojik yapıların yol açtığı en ciddi problem, dini ve dinin önermelerini 'nihai' amaca dönüştürerek, dini de insanı da işlevsiz hale getirmeleridir. Bkz. Mahmut Ay, "Temel hak ve Hürriyetler Bağlamında Din-İçin- De Çoğulculuk", s. 111.

⁶⁸ Nitekim devlet dahil hiçbir tüzel kişilik, üyeleri ile özdeşleşemez. Kur'an'ın muhatabı ise tüzel kişilikler veya yapılar değil, tek tek gerçek bireylerdir. Aynı gerekçeyle bu tarz tüzel yapıların önüne *kafir* ifadesinin eklenmesi de yanlıştır.

⁶⁹ Bkz. Nisa, 4/48; Al-i İmran, 3/94; En'am, 6/93; Yunus, 10/17.

⁷⁰ Mahmut Ay, "Temel hak ve Hürriyetler Bağlamında Din-İçin- De Çoğulculuk", s. 110.

SONUÇ

Kökenlerine Antik Yunan'da rastlanılmakla birlikte, ateizmin Rönesans ve Reform hareketleriyle güçlendiği, özellikle 19. yüzyılla birlikte bir realite olarak kabul edilir hale geldiği anlaşılmaktadır. Bu süreçleri kilise merkezli Hristiyanlığa karşı bir başkaldırının güçlü bir şekilde etkilediği, ayrıca din ve bilim arasında bir çatışma ortamı meydana getirildiği görülmektedir. Söz konusu gidişat, kilisenin otoritesinin sarsılmasıyla birlikte sayıca önemli sayılabilecek miktarda insanın önce dinden sonra da Tanrı'dan uzaklaşması sonucunu doğurmuştur. Bu durum genellikle teorik ve pratik olarak ikiye ayrılan ateizmin pratik boyutunu ilgilendirmektedir.

Kilisenin din anlayışına tepki olarak doğan ve ateizme doğru evrilen gelişmede dikkat çeken husus, insanların bu noktaya gelmesinde din ya da Tanrı'nın bizzat kendisinden daha ziyade, dini anlama ve yaşama konusunda örneklik teşkil eden insanların ya da kurumların olumsuz özelliklerinin ön plana çıkmış olduğudur. Tıpkı Hristiyanlıkta olduğu gibi, Müslümanlık bağlamında da benzer sebeplerin ateizme yönelişlerde önemli bir gerekçe oluşturduğu görülmektedir. Zira Müslüman kimliğiyle ön plana çıkan kişilerin söylem ve eylemlerinde görülen tutarsızlıklar, bu yönelişleri gün geçtikçe daha da artırmakta, sorgulama özelliği ön plana çıkan yeni nesli, anlam veremedikleri bu durum karşısında dini değerlerden uzaklaştırmaktadır. Bunun yanında insanların inançsızlığa yönelmesinde ateizmin bizzat kendi gücünden daha fazla kişi ve kurumlarca din adına sergilenen bilgisizlik, şiddet, vahşet, tutuculuk, sömürü, hak ihlalleri gibi insana yakışmayan tavırların etkili olduğu görülmektedir. Ateizmin yayılmasının sebepleri arasında din mensuplarına bağlı olarak ortaya çıkan böylesi gerekçelerin varlığı, düşündürücüdür.

İslam'ın başka dinlerden farkının/üstünlüklerinin sıralandığı ve böylece sorumluluğun kabul edilmediği tarzdaki yaklaşımların, Müslümanların yaşadığı coğrafyalarda yaşanan nice olumsuzluklar göz önünde alındığında, kolaycılığa kaçmanın yanında sorunu çözmekten de oldukça uzak olduğu ortadadır. Pratik ateizmin tehdit edici yükselişi karşısında Müslüman aydınlara düşenin, kendi içlerine kapanarak sadece inandıkları dinin güzelliklerini ortaya koymaktan ibaret olmadığı, bu bağlamda her türlü unsurla, ilmi ve fikri platformlarda mücadele etmeleri gerektiği açıktır. Bunu yaparken de önce kendi içimizdeki sorunlardan başlanması daha tutarlı ve doğru bir yaklaşım şeklidir. Bu bağlamda din ve din anlayışı arasındaki farkın net olarak ortaya konulması, birçok problemin giderilmesinde temel parametredir. Ayrıca bu konularda yazan, çizen ve konuşan bilim insanlarının çağın getirdiği problemler karşısında eskiyi yok saymamakla birlikte, gerek metodik gerekse epistemolojik anlamda yeterli donanıma ve hitabet gücüne sahip olmaları, dahası farklı disiplinlerden de faydalanarak multidisipliner çalışmalar ortaya koymaları elzemdir. Zira din alanında ortaya çıkan cehalet kaynaklı olumsuzlukları dinsizlik ya da Tanrı tanımazlık adına fırsata çevirmek isteyenlere imkan verilmemesi, ancak bu özellikleri haiz, ilmi ve zihni bağımsızlığa sahip münevverlerin varlığına bağlıdır.

KAYNAKÇA

- Abduh, Muhammed, *Eserü'l-Akide fi Menheci Fenni'l-İslâmî*, Darü'l-İşrâk, Beyrut 1990.
- Akbulut, Ahmet, *Müslüman Kültürde Kur'an'a Yabancılaşma Süreci*, Otto Yay., Ankara 2017.
- , *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası: Alevi Sünni Ayrışmasının Arka Planı*, Otto Yayınları, Ankara 2015.
- Armağan, Mustafa, *Gelenek*, Ağaç Yayınları, İstanbul 1972.
- Aslan, Adnan, "Analitik Pozitif Ateizmin Bir Eleştirisi: Michael Martin", *İslam Araştırmaları Dergisi*, sayı: 7, 2002, ss.75-95.
- Ay, Mahmut, "Temel Hak ve Hürriyetler Bağlamında Din-İçin-de Çoğulculuk", *Dini Düşüncede Sorunlar ve Yorumlar* (ed. Şaban Ali Düzgün - Tuğba Günal), Endülüs Yayınları, İstanbul 2016.
- Aydın, Mehmet S., *Din Felsefesi*, Selçuk Yayınları, 5. baskı, Ankara 1996.
- Aydın, Mustafa, *İlk Dönem İslam Toplumunun Şekillenmesi*, Pınar Yayınları, İstanbul 1991.
- Aygün, Fatma, "Ateizme Yol Açan Faktörlerden Biri Olarak Fanatizm ve Dışlayıcılık", *İslam Düşüncesinde Ateizm Eleştirisi*, Elis Yayınları, Ankara 2019.
- Bayet, Albert, *Dine Karşı Düşünce Tarihi*, (çev. Cemal Süreya), Broy Yayınları, İstanbul 2004.
- Berman, David, *A History of Atheism in Britain*, Croom Helm Press, London 1988.
- Bilgili, Alper, "Yeni-Ateizm ve Eleştirisi", *Diyanet Aylık Dergi*, 2017, sayı: 320, ss. 23-27.
- Bolay, Süleyman Hayri, *Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, 5. baskı, Ankara 1990.
- Bremmer, Jan Nicolaas, "Atheism in Antiquity", (ed. Michael Martin), *The Cambridge Companion to Atheism*, New York 2007.
- Bullivant, Stephen, "Defining Atheism", *The Oxford Handbook of Atheism*, (eds. Stephen Bullivant - Michael Ruse), Oxford University Press, Oxford 2013.
- Blunt, John Henry, *Dictionary of Doctrinal and Historical Theology*, Rivingtons, Oxford 1872.
- Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, 4. baskı, İstanbul 2000.
- Cliteur, Paul, "The Definition of Atheism", *Journal of Religion and Society*, 2009, Volume:11, pp.1-23.
- Coşkun, İbrahim, "Ateizm Çeşitleri ve Mutlak Ateizmin İmkânsızlığı", *İslam Düşüncesinde Ateizm Eleştirisi*, Elis Yayınları, Ankara 2019.
- Çelebi, İlyas, "İlk Kalam Tartışmaları ve İnanç Grupları", *Kelam El Kitabı*, Grafiker Yayınları, 6. Baskı, Ankara 2017.
- Dawkins, Richard, *Tanın Yanılgısı*, (çev. Marisa Miller), Kuzey Yayınları, 10. baskı, İstanbul 2015.
- Duran, Bünyamin, *Bilim ve Yeni Bilim*, Nesil Yayınları, İstanbul 1996.
- Ebü Hanîfe, "el 'Âlim ve'l-Mute'allim", *İmam-ı Azam'ın Beş Eseri*, (çev. Mustafa Öz), İstanbul 1981.
- Edwards, Paul, "Atheism", *The Encyclopedia of Philosophy*, (ed. Paul Edwards), Volume: 1, New York 1967, pp.175-176.
- Ergezen, Efsun, *Günümüz Ateistlerinde Hayatı Anlamlandırma*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi SBE., Ankara 2004.
- Gardavsky, Vitezslav, *God is Not yet Dead*, (Translated from the German by Vivienne Menkes), Penguin Books, Harmondsworth 1973.
- Guthrie, William Keith Chambers, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, (çev. Ahmet Cevizci), Gündoğan Yayınları, Ankara 1999.
- Güler, İlhami, "Din, İslâm ve Şeriat", *İslâmiyât*, 1998, c. 1, sy. 4, ss. 53-76.
- Gündoğar, Hamdi, "Ateizme Götüren Psikolojik Sebepler", *İslam Düşüncesinde Ateizm Eleştirisi*, Elis Yayınları, Ankara 2019.
- Hançerlioğlu, Orhan, *İnanç Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1975.
- Hökelekli, Hayatî, *Din Psikolojisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2010.
- Hyman, Gavin, "Atheism in Modern History", (ed. Michael Martin), *The Cambridge Companion to Atheism*, New York 2007.
- Hyman, Gavin, *Ateizmin Kısa Tarihi*, (çev. Dilek Şendil), Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul 2010.
- Hurth, Elisabeth, *Between Faith and Unbelief: American Transcendentalists and the Challenge of Atheism*, Leiden&Boston, 2007.
- Komisyon, *Türkçe Sözlük*, c. 1-2, TDK Yayınları, Ankara 1988.
- Komisyon, *Yeni Türk Ansiklopedisi*, c. 1-12, Ötüken Yayınları, İstanbul 1985.
- Köktaş, Mümin, "Aydınlanma, Hristiyanlık ve Deizm", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2017, c.17, sayı: 1, ss. 143 - 157
- Lane Craig, William, "Ateizm'in Teistik (Tek-Tanrıcı) Yaklaşımına Eleştirisi", (çev. Yaşar Ünal), *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 2013, c.11, sayı:1, ss. 556-574.
- Lange, Friedrich Albert, *Materyalizmin Tarihi ve Günümüzdeki Anlamının Eleştirisi*, (çev. Ahmet Arslan), Sosyal Yayınlar, İstanbul 1998.
- Le Bon, Gustave, *Ulusların Yükselilerinin Psikolojik Yasaları*, (çev. Mehmet Demirezer), Ufuk Yayınları, İstanbul 1988.
- Marshall, Gordon, *Sosyolojik Sözlüğü*, (çev. Osman Akıncay - Derya Kömürçü), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1999.
- Okumuş, Namık Kemal, "Gençliğin Ateizmle İmtihani ya da Bizi Bu Sorular Mahvetti Serzeniş", *İslam Düşüncesinde Ateizm Eleştirisi*, Elis Yayınları, Ankara 2019.
- Onat, Hasan, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, Endülüs Yay., 4. baskı, İstanbul 2017.
- Ozankaya, Özer, *Toplumbilim*, Cem Yayınları, 8. baskı, İstanbul 1994.
- Richardson, Alan - Bowden, John, *The Westminster Dictionary of Christian Theology*, Knox Press 1983.
- Russel, Bertrand, *Din ve Bilim*, (çev. Hilmi Yavuz), Cem Yayınevi, İstanbul 1997.
- Sevinç, Kenan, "Ateizmin Boyutları ve Tipleri", *İslâmî İlimler Dergisi*, 2017, c.12, sayı:3, ss.101-132.
- Sevinç, Kenan - Mehmedoğlu, Ali Ulvi, "İnançsızlığa Yönelmede Çevresel ve Entelektüel Faktörlerin Etkisi", *İnsan ve Toplum Dergisi*, 2016, c.6, sayı: 2, ss. 87-116.
- Shils, Edward, "Gelenek", (çev. Hüsamettin Arslan), *Doğu-Batı Dergisi*, 2003-2004, sayı: 25, ss. 101-134.
- Sinanoğlu, Mustafa, "İlhâd", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2000, c. 22, ss. 90-92.
- Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, *Allah'ı İnkâr Mümkün mü?*, (sad. Necip Taylan - Eyüp Onart), Çağrı Yayınları, İstanbul 1982.
- Taylan, Necip, *Düşünce Tarihinde Tanrı Sorunu*, Şehir Yayınları, İstanbul 2000.
- Tevfik, Rıza, "Ateizm, Zındık, Zendaka, Mülhid, İlhâd", (yayına haz. Fuat Aydın - Mehmet Özşenel), *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003, sayı: 8, ss. 157-187.
- Topaloğlu, Aydın, *Teizm ya da Ateizm: Tanrıtanımsızlığın Felsefi Boyutları*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2001.
- , "Tanrı Kavramının Kavramsal Eleştirisi", *İslam Düşüncesinde Ateizm Eleştirisi*, Elis Yayınları, Ankara 2019.
- Ulutürk, Veli, "Kur'an-ı Kerim'e Göre İnkâr ve İnkâr Amilleri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1986, sayı: 7, 1986, ss.217-233.
- Ünal, Yaşar, *İnsan Egemenliğinin Teolojik Temelleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi SBE., Ankara 2011.
- , *Dini Düşünceyi Yenileştirme Çabaları-Osmanlı Örneği*, Yayınevi Yayınları, Ankara 2012.
- , "Selefi Zihnin Doğuşu ve Gelişimi Üzerine", *Dini Araştırmalar*, 2015, c. 18, sayı: 47, ss. 55-78.
- Weltecke, Dorothea, "The Medieval Period", *The Oxford Handbook of Atheism*, (eds. Stephen Bullivant - Michael Ruse), Oxford, 2013.
- Yavuz, Yusuf Şevki, "Mâturidiyye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2003, c. 28, ss.165-175.
- Yeşilyurt, Temel, "Maturidilik: Önemli İsimler ve Temel İlkeler", *Kelam El Kitabı*, Grafiker Yayınları, 6. Baskı, Ankara 2017.
- Yılmaz, Hüseyin, "Gelenekselcilerin Modernlik Yorumu: Niceliğin Egemenliği", *İslâmiyât*, 2004, c.7, sayı: 4, ss. 95-107.
- Zavalsız, Yusuf Sinan - Şahin, Ensar, "Ateist ve Deistlerin Din Algısı: Üniversite Öğrencileri Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir Araştırma", *Journal of History Culture and Art Research*, 2018, c.7, sayı: 2, ss. 567-599.
- <http://www.makdanismanlik.org/turkiyede-toplumun-dine-ve-dini-degerlere-bakisi/>
- <https://mantiksalteizm.com/yeni-ateizme-elestiri>